

УДК 1:37.035(477)

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНИНА
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ****І. М. Тимків**, аспірант Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

У статті аналізуються основні чинники, що впливають на формування молодого громадянина України. Визначено з історичної ретроспективи сутність дефініції громадянина. Проаналізовано поняття громадянськості як риси особистості, громадянської культури. Досліджено сутність та значення громадянського суспільства, особливості його побудови у сучасному українському соціумі. Визначено роль історичної пам'яті у вихованні в учнів системи цінностей, притаманних громадянському суспільстві. Проаналізовано роль сім'ї та родинного виховання у контексті формування молодого громадянина-патріота. Охарактеризовано основні запити українського суспільства у контексті політичного виховання. Здійснено спробу визначити домінуючі якості молодого громадянина сучасної української держави. Охарактеризовано складний та багатогранний процес формування молодого громадянина сучасної України у контексті політичної освіти та звернено увагу на обставини загальнодержавного, регіонального та особистісного характеру. Розкрито тезу, що формування молодого громадянина є стратегічним завданням сучасної освітньої системи.

Ключові слова: громадянин, громадянське суспільство, політичне виховання, особистість, патріотизм, громадянська культура, самовизначеність, історична пам'ять.

Сучасне українське суспільство переживає епоху кардинальної переоцінки як духовних, так і матеріальних цінностей, що спричинене рядом політичних, соціально-економічних, культурних та інших чинників. Найважливішим завданням нинішнього політичного виховання є формування молоді особистості-патріота. Кардинальні зміни, які відбулися у житті українського народу за останні роки, обумовили необхідність оновлення національної системи освіти і виховання, основне завдання якої – формування громадянина України.

У Державних національних програмах “Освіта” (“Україна XXI століття”), “Діти України”, “Національній програмі патріотичного виховання громадян, розвитку духовності”, Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі

національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина — патріота України.

Мета статті — проаналізувати особливості формування громадянина сучасної України у контексті політичного виховання.

Проблема формування громадянина та його ролі у суспільстві була предметом дослідження ще античних авторів. Так, Аристотель у “Політиці” писав: “всякий громадянин може бути корисним (у чомусь для держави), не володіючи, однак, тими чеснотами, що роблять людину досконалою” [1, с. 91].

Розмірковуючи над проблемою наділення людини громадянських прав Аристотель аналізував якими “чеснотами” та повинна володіти і прийшов до висновку, що “громадянину треба опанувати обидві (здатності) — керувати і коритися — і виявляти ту й ту здатність” [1, с. 93].

Від часів Платона та Цицерона термін “громадянин” пов’язували із поняттям право та обов’язок.

Проблема громадянського виховання перебувала у полі зору представників класичної зарубіжної педагогіки: як Я. Коменського, Дж. Лока, Й. Песталотці. Визначенню завдань громадянського виховання присвятив свою діяльність німецький вчений Г. Керентейнер.

Невід’ємними джерелами у дослідженні проблеми виховання молодого громадянина є праці вітчизняних вчених-педагогів. Зокрема, у роботах К. Ушинського неодноразово наголошується, що в моральній основі громадянина лежить почуття національної самосвідомості, любові до Батьківщини.

Виховання молодого патріота з активною громадською позицією, що буде відданий інтересам своєї країни, є завданням загальнодержавного значення. Події 2014-2015 років дають підстави стверджувати, що українці, незалежно від віку, віросповідання, матеріального та соціального становища тощо активно проявляють свою громадську позицію та високу патріотичну свідомість. Однак, детальний аналіз наукових розвідок українських та закордонних дослідників, дозволяє стверджувати, що для сучасного українського наукового дискурсу актуальною є проблема інтерпретації сутності дефініції громадянина та патріота.

Статус громадянина здебільшого визначений законом. Згідно із українським законодавством Громадянин України — це особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України [4].

Згідно з республіканською традицією, громадянство пов’язане з конкретними правами і обов’язками громадян, з утвердженням рівності серед громадян цілком сумісне зі значною вибірковістю умов надання громадянства. Загалом умови надання громадянства відображають концепцію цілей

політичної спільноти та основу, на якій індивіди здатні сприяти загальному добру, свободі міста і тішитися перевагами цього добра та цієї свободи. Хоч уявлення про громадянство може спиратися на статус, визначений законом, його можна й розвивати, доводячи, що індивіди мають право на громадянство внаслідок свого становища у спільноті чи державі [5, с. 144].

У структурі ціннісних орієнтацій особистості чільне місце посідає громадянськість. З позицій аксіології “громадянськість – це орієнтація особистості на державу як на цінність, це усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов’язків щодо держави, суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище” [3, с. 75].

В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка громадянськість розглядається, як інтегративна якість особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. Основні риси громадянина закладаються в дитячому, підлітковому, юнацькому віці на основі досвіду, набутого в родині, школі, соціальному середовищі, і в подальшому формуються протягом усього життя людини. Основна мета громадянського виховання – виховання у людини моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до миру, потреби в праці на благо суспільства [3, с. 75].

Поняття “громадянськість” було одним з ключових у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Аналіз наукової спадщини видатного педагога дозволяє зробити висновок, що він тлумачив громадянськість як інтегральну якість особистості, що характеризує політичну і моральну свідомість і проявляється в добровільній активній діяльності на благо Батьківщини. Формування громадянських поглядів, переконань, почуттів, єдності слова і діла, високих моральних якостей і норм поведінки було для В. Сухомлинського центральною проблемою всього виховання: “... мужньою, безстрашною стає тільки та людина, яка з дитинства навчилася дорожити своєю громадянською гідністю... А громадянська гідність включає в себе єдність думки і діла, слова й вчинку” [9].

Педагог чітко виокремив основні компоненти громадянського виховання. Зокрема, його основу, на думку вченого, становлять громадянське бачення світу, моральність, ідейна переконливість, взаємодія людини і колективу, моральна стійкість, громадянська гідність [10].

Невід’ємними складовими громадянськості як характеристики особистості є ступінь оволодіння останньою інформацією щодо особливостей функціонування демократії і громадянського суспільства в Україні та у світі, вміння застосовувати набуті знання та навички за умов сучасного суспільного життя, постійне самовдосконалення і розвиток конструктивного критичного мислення, активна участь у громадсько-політичному житті країни.

Одним з найскладніших у гуманітаристиці є визначення “громадянського суспільства”. Незважаючи на те, що сучасні концепції громадянського суспільства опираються на вчення античних авторів, в повному обсязі ідеї такого суспільства формуються у XVII ст. (праці Дж. Лока, Т. Гобса, Г.-В.-Ф. Гегеля, Ш.-Л. Монтеск’є, Ж.-Ж. Руссо). Термін “громадянське суспільство” ввів у політичну науку Т. Гобс. У його роботі “Левіатан” держава, яку він і ототожнював з громадським суспільством, веде до влади розуму, миру, безпеки, багатства, цивілізованої впорядкованості [2].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. традиційну концепцію єдиного суспільства-держави замінює уявлення про громадянське суспільство, відмінне від держави, що було одним з найважливіших здобутків політичної та філософської думки цього періоду. Одним із творців концепції “громадянського суспільства” був І. Кант. У праці “Метафізика моралі” філософ наголошував, що країною правлять закони, а не люди, однак джерелом усіх законів у правовій державі може бути виключно загальна воля народу.

У вченнях не менш видатного представника німецької класичної філософії Ф. Гегеля стверджується, що над громадянським суспільством має домінувати держава, яка забезпечить його свободу.

З-поміж багатоманітності ідей у теоретичному розвитку громадянського суспільства можна вирізнити два напрямки. Перший: громадянське суспільство – це особлива прадержавна сфера соціуму. Другий – громадянське суспільство розглядається як відповідний вид соціуму, ідентифікується з державою, взятою загалом [7, с. 105]. У контексті досліджуваної проблеми розглядатимемо громадянське суспільство як систему забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної та духовної сфер, їх відтворення й передання цінностей від покоління до покоління.

Для молодого українського громадянина розуміння сутності та значення громадянського суспільства є беззаперечним. Завдання сучасної української школи та суспільства в цілому – допомогти школярам усвідомити, що громадянське суспільство є своєрідним соціальним простором і що розвинутішим він буде, то більше підстав для розвитку демократії, а що менш розвинутим – то більшою буде ймовірність існування авторитарних і тоталітарних режимів, сутність і жахливі наслідки яких українці спостерігали протягом тривалих періодів свого існування. Звернення до історичної пам’яті народу, яка несе інформацію про окремі сторінки минулого України сприятиме вихованню в учнів системи цінностей, притаманних громадянському суспільству.

Аналізуючи складний та багатогранний процес формування молодого громадянина сучасної України у контексті політичної освіти, варто звертати увагу на обставини загальнодержавного, регіонального та особистісного характеру. До першої групи віднесемо історичний розвиток країни, сучасні

реалії суспільного життя, тяжіння світу і нашої держави в тому числі до глобалізації поруч із процесом пошуку національної ідентичності, політику держави. До другої – особливості економічного, соціального, культурного розвитку окремого регіону. Третя група обставин включає особистісні характеристики кожного окремого індивіду, без врахування яких не можливий результативний виховний вплив. Василь Сухомлинський у праці “Народження громадянина” влучно наголошував: “Щоб навчити підлітка утверджувати себе, треба відмовитися від наміру знайти якийсь універсальний засіб” [10, с. 329]. Можемо також додати, що одним з основних завдань сучасних педагогів є допомога учням, молодим юнакам та дівчатам в усвідомленні їхньої індивідуальності та ролі у житті українського соціуму. У період формування громадянського суспільства перед української школою стоїть завдання формування творчої особистості з високим рівнем інтелектуального і духовного розвитку, політичною культурою.

Під час формування молодого громадянина особливо важливим є розуміння ним своєї причетності до усіх суспільно-політичних перетворень, що відбуваються навколо. Молода людина має відчувати себе частиною одного діючого організму, цілісної системи, для якої характерні певні правила та норми поведінки, моральні й духовні цінності, чітка правова система тощо. Ще Сенека акцентував увагу на важливості розуміння кожним окремим громадянином своєї причетності до суспільства, в якому ми проживаємо: “Тримаймося разом, бо ж для того ми народилися! Наша спільнота дуже подібна до склепіння, яке б завалилося, якби камені не спиралися один на одного, підтримуючи тим самим цілість будови” [8, с. 252].

Важливу роль у формуванні громадянина відіграють вкорінені у пам’яті народу позитивні образи його героїв, які є своєрідним уособленням позитивних рис особистості-патріота, його ціннісних орієнтацій, моралі, життєвих установок. Актуальними у даному контексті є слова давньоримського філософа Сенеки; у його праці “Моральні листи до Луція” читаємо: “Подумай, наскільки нам допомагають гарні приклади, — й зрозумієш: пам’ять про великих мужів не менше корисна, ніж їх присутність” [8, с. 279].

Запорукою прогресивних перетворень у сучасному українському суспільстві є трансформації у громадянському мисленні школярів та молоді. Будь-яке політичне, соціально-економічне перетворення неодмінно повинне супроводжуватися змінами у політичній свідомості громадян. Її структуру становлять політичні цінності, норми, політичні переконання, конкретні теоретичні чи емпіричні знання. Необхідною умовою у вихованні молодого громадянина є детальний аналіз якості доступної інформації, адже у сучасну глобалізовану епоху перед нами відкриті неосяжні її простори. Потрібно формувати у школярів та молодих людей вміння аналітичного мислення з позицій свідомого громадянина. Пам’ятаємо також, що політична

свідомість постійно взаємодіє з іншими складовими суспільної свідомості: правовою, моральною, релігійною, науковою, філософською, естетичною.

Невід'ємним елементом політичного виховання є громадянська культура. Зазначену дефініцію почали послідовно вживати Гебріел Алмонд і Сидней Верба у праці "Громадянська культура". Модель громадянської культури, формуванню якої посприяв інтерес до усвідомленої проблеми політичної стабільності західних демократій, припускає, що держава, в якій громадяни поінформовані про політичні питання й беруть участь у політичному процесі, сама по собі не здатна підтримувати стабільне демократичне врядування. Громадянську культуру трактують як лояльну політичну культуру, за якої участь у політичному житті поєднана з пасивністю, довірою й повагою до влади. Прихильність до традицій і місцевих цінностей вважають за чинники, які уповноважують участь у загальнодержавному політичному житті й раціональність [5, с. 145]. Автори Короткого оксфордського політичного словника виокремили такі риси громадянської культури: 1) більшість громадян визнають авторитет держави; 2) існує загальна переконаність у необхідності виконувати громадянські обов'язки [5, с. 144].

Процес формування громадянина у сучасній українській школі включає кілька важливих та взаємопов'язаних компонентів. Перший з них – громадянська освіта, яку можна визначити як окремий навчальний предмет або ж вивчати у контексті суспільствознавчих дисциплін. Другий компонент – позакласна, в першу чергу виховна, робота. Такий тип роботи допоможе продемонструвати учневі певний образ, ідеал громадянина, особистості, що відчуває себе складовою громадянського суспільства. Наступний компонент можна визначити як інституційний. Він передбачає демократизацію у діяльності школі, розвиток органів учнівського самоврядування тощо.

Формування молодого громадянина повинно здійснюватися шляхом виховного впливу як у школі, так і в сім'ї. Від ефективності взаємодії вчитель-учень-батьки залежить результат їх діяльності – нове українське громадянське суспільство. Роль сім'ї у політичному вихованні важко переоцінити, адже саме цей суспільний інститут є фундатором тих цінностей, які мають лежати в основі прогресивного демократичного суспільства: особистість, свобода, толерантність, відповідальність, побудована на спільній історичній пам'яті національна свідомість, полікультурність. На усіх історичних етапах розвитку українського суспільства сім'я завжди була фундатором збереження національних, культурних, духовних, державних інтересів, виховну роботу в родині спрямовували на виховання майбутнього громадянина.

Василь Сухомлинський наголошував: "Сім'я – джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави" [11, с. 368]

Разом з тим не можемо не погодитися із тезою В. Федаєвої, що сім'я зі своїм консерватизмом, культом і авторитетом батьків, старших членів

родини у певні історичні часи розвитку суспільно-економічних відносин не завжди сприяла розвитку демократичних традицій [12, с. 148]. Схожі явища можемо спостерігати і сьогодні, а оскільки саме сім'я дає дитині перші знання про суспільство, демократію, толерантність, подолати нав'язані батьками стереотипи про “поділ влади” у родині, чітку вікову ієрархію, безумовне підпорядкування дуже важко.

Під час самовизначення та самоствердження молодого особистості актуальним є забезпечення громадянам рівних прав для розвитку та використання їхніх потенційних здібностей, досягнення та функціонування держави на засадах демократії, гуманізму, соціальної справедливості.

Як слушно зазначає О. Пенькова: “У морально свідомого громадянина почуття перебувають в органічному взаємозв'язку з його раціональним життям, виступаючи як сплав розуму та емоцій, який виражає стійкість переконань особистості, оскільки саме в єдності почуттів і розуму виявляються глибока переконаність індивіда, надійність його моральних принципів. Свідоме ставлення громадянина на основі власних переконань до моральних ідеалів, норм, принципів дає йому змогу контролювати свої почуття, емоційні психічні переживання. У свою чергу, розвиваючись, моральні почуття сприяють зростанню свідомого ставлення індивіда до морального вибору, допомагають йому виробити моральні принципи та ідеали, стійку систему моральних цінностей” [6, с. 295–296].

У контексті політичного виховання молодого особистості важливим є конкретно-історичний підхід, що допомагає конкретизувати завдання здійснюваного виховного впливу: усвідомлення необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства; формування у молодого покоління почуття патріотизму, політичної культури, відданості українському народу та Батьківщині.

Таким чином, невід'ємними складовими у формуванні громадянина у контексті політичного виховання є:

- визначення та забезпечення прав людини як найвищої цінності сучасного суспільства;
- розуміння взаємозв'язку та взаємообумовленості між ідеями свободи особистості та її громадянської відповідальності;
- розуміння сутності таких понять як толерантність і справедливість та їх ролі у сучасному глобалізованому світі;
- утвердження гуманістичних цінностей та моралі;
- виховання поваги до Конституції та Законів України, державних символів;
- формування активної життєвої позиції та політичної культури;
- уміння визначати свою роль у побудові демократичного громадянського суспільства;

усвідомлення неперервності державотворчих процесів на українських землях упродовж усього історичного розвитку тощо.

Отже, у контексті політичного виховання молодого громадянина важливо, аби він розумів, якою є кінцева мета здійснюваного виховного впливу, а саме функціонування демократичного громадянського суспільства, що забезпечить розкриття та задоволення його творчих особливостей, інтересів і переконань. Однією з ключових якостей такої особистості є громадянськість, в основі якої лежить усвідомлення учнем, молодою людиною його ролі у житті суспільства, активна діяльність, спрямована в першу чергу на самовдосконалення та глибокий аналіз сучасних демократичних норм і цінностей. Виховання громадянина в першу чергу має бути спрямованим на розвиток почуття гуманності та патріотизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель Політика // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / Упор.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд. — К. : “Книги для бізнесу”, 2008. — С. 91–131.
2. Гобс Т. Левіатан / Т. Гобс // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / Упор.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд. — К. : “Книги для бізнесу”, 2008. — С. 235–327.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
4. Закон України Про громадянство України // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>
5. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2006. — 789 с.
6. Пенькова О. Психологічні аспекти моральної спрямованості особистості / II Міжнародна науково-практична конференція “Гене́за буття особистості”. — К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2011. — Том I. — С. 293–297.
7. Рудич Ф. Політологія: Підручник / Ф. Рудич. — К. : Либідь, 2006. — 480 с.
8. Сенека Моральні листи до Луція / Пер. з латини А. Содомора. — Львів : Апіріорі, 2011. — 324 с.
9. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину / В Сухомлинський. — К. : Рад. школа, 1979. — 235 с.
10. Сухомлинський В. Народження громадянина / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти томах. — Т. 3. — К. : Рад. школа, 1977. — С. 283–582.
11. Сухомлинський В. Вибрані твори у 5 т. / В. Сухомлинський. — К. : Рад. школа, 1976. — Т. 20. — 670 с.
12. Федаєва В. Сім’я як носій громадянського виховання / Валентина Федаєва // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Педагогіка — 2006. — Вип. 21. — Ч. 1. — С. 146–152.

THE FEATURES OF FORMATION MODERN UKRAINIAN CITIZENS IN THE CONTEXT OF POLITICAL EDUCATION

Tymkiv I.

This article analyzes the main factors influencing the young citizen of Ukraine. Determined from a historical retrospective nature of the definition of citizen. Analyzed the notion of citizenship as personality trait and civic culture. Investigated the essence and importance of civil society, features of its formation in modern Ukrainian society. Defined the role of historical memory in education of students in the system of values inherent in civil society. Analyzed the role of family and family education in the context of forming a young citizen-patriot. Characterized basic needs of Ukrainian society in the context of political education. An attempt was made to determine the dominant qualities of the young citizen of the modern Ukrainian state. Characterized complex and multifaceted process of formation of the young citizen of Ukraine in the context of modern political education and paid attention to the circumstances of national, regional and personal character. Thesis reveals that the formation of the young citizen is a strategic task of the modern education system.

Keywords: citizen, civil society, political education, identity, patriotism, civic culture, self-determination, the historical memory.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНИНА СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Тымків І. М.

В статье анализируются главные факторы, влияющие на формирование молодого гражданина Украины. Определена с исторической ретроспективы сущность дефиниции гражданина. Проанализировано понятие гражданственности как качества личности, гражданской культуры. Исследована сущность и значение гражданского общества, особенности его формирования в современном украинском социуме. Определена роль исторической памяти в воспитании в учащихся системы ценностей, присущих гражданскому обществу. Проанализирована роль семьи и семейного воспитания в контексте формирования молодого гражданина патриота. Охарактеризованы основные запросы украинского общества в контексте политического воспитания. Предпринята попытка определить доминирующие качества молодого гражданина современного украинского государства. Охарактеризованы сложный и многогранный процесс формирования молодого гражданина современной Украины в контексте политического образования и обращено внимание на обстоятельства общегосударственного, регионального и личностного характера. Раскрыто тезис, что формирование молодого гражданина является стратегической задачей современной образовательной системы.

Ключевые слова: гражданин, гражданское общество, политическое воспитание, личность, патриотизм, гражданская культура, самоопределение, историческая память.